

Міністерство освіти і науки України
Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка
Кафедра соціальної педагогіки та корекційної освіти

«До захисту допускаю»

завідувач кафедри соціальної педагогіки

та корекційної освіти

д. пед. наук, професор

_____ Тетяна ЛОГВИНЕНКО

«_____» _____ 2025 р.

**Формування ціннісних орієнтацій дітей старшого шкільного віку в
діяльності соціального педагога**

Спеціальність 231 Соціальна робота

Магістерська робота
на здобуття кваліфікації – Магістр з соціальної
роботи за спеціалізацією «Соціальна педагогіка»

Автор роботи: студент групи СР-2425М

Андрій КОВАЛЬ _____

Науковий керівник: кандидат пед. наук,

ст. викл. **Олег КЕКОШ** _____

Дрогобич, 2025

Захист кваліфікаційної магістерської роботи

Оцінка за національною чотирибальною шкалою:

This image shows a single sheet of white paper with horizontal blue or grey ruling lines. The lines are evenly spaced and run across the width of the page. There are approximately 20 lines visible. The paper has a slight shadow on its right side, suggesting it's resting on a surface.

Голова ЕК

підпис

прізвище, ім'я

Секретар ЕК

підпис

прізвище, ім'я

Анотація

Магістерська робота присвячена дослідженню особливостей становлення ціннісної сфери старшокласників та ролі соціального педагога у цьому процесі. У роботі розкрито зміст поняття «ціннісні орієнтації», визначено вікові особливості учнів старшої школи, проаналізовано фактори впливу на формування їхніх життєвих цінностей. Обґрунтовано професійні компетентності та напрями діяльності соціального педагога, подано характеристику ефективних форм і методів роботи. Проведено емпіричне дослідження рівня сформованості ціннісних орієнтацій та розроблено соціально-педагогічну програму, спрямовану на їх розвиток, перевірено її результативність.

Ключові слова: ціннісні орієнтації, старший шкільний вік, соціальний педагог, формування цінностей, соціально-педагогічна діяльність.

Abstract

The master's thesis is devoted to the study of the features of the formation of the value sphere of high school students and the role of the social educator in this process. The work reveals the content of the concept of "value orientations", identifies the age characteristics of high school students, analyzes the factors influencing the formation of their life values. The professional competencies and areas of activity of a social educator are substantiated, a description of effective forms and methods of work is given. An empirical study of the level of formation of value orientations is conducted and a socio-pedagogical program aimed at their development is developed, its effectiveness is tested.

Key words: value orientations, senior school age, social educator, formation of values, socio-pedagogical activity.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ...8	
1.1. Поняття та структура ціннісних орієнтацій у науковій літературі.....8	
1.2. Процес розвитку цінностей у старшокласників.....11	
1.3. Фактори впливу на формування ціннісних орієнтацій дітей старшого шкільного віку.....16	
Висновки до першого розділу.....21	
РОЗДІЛ 2. СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА РОБОТА З ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ У СТАРШОКЛАСНИКІВ.....23	
2.1. Завдання, функції та компетентності соціального педагога у формуванні ціннісних орієнтацій старшокласників.....23	
2.2. Форми, методи, технології та результати дослідження рівня сформованості ціннісних орієнтацій старшокласників.....28	
2.3. Результати експериментального дослідження.....31	
2.4. Соціально-педагогічна програма формування ціннісних орієнтацій: взаємодія з родиною, педагогами та соціальними інституціями.....34	
Висновки до другого розділу.....39	
ВИСНОВКИ.....41	
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....43	
ДОДАТКИ.....47	

ВСТУП

Сучасний етап розвитку українського суспільства характеризується масштабними соціальними, політичними, економічними та культурними трансформаціями, що безпосередньо впливають на формування особистості молодої людини. Особливо чутливими до таких змін є діти старшого шкільного віку, для яких період пізнього підліткового та раннього юнацького розвитку є критичним у становленні світогляду, системи переконань, моральних норм і життєвих пріоритетів. У цей період остаточно формується цілісна система ціннісних орієнтацій, яка визначає поведінку, життєві цілі, соціальну активність та здатність до відповідального вибору. Саме тому питання формування ціннісних орієнтацій старшокласників набуває особливої актуальності в умовах сучасних суспільних викликів.

Зміни освітньої парадигми в Україні, впровадження Нової української школи, орієнтація на компетентнісну освіту, посилення уваги до громадянського, морального та патріотичного виховання створюють нові умови та вимоги до професійної діяльності фахівців соціальної сфери. Соціальний педагог виступає ключовою фігурою у процесі підтримки підлітків, які переживають період інтенсивного становлення власної ідентичності, зіткнення із соціальними ризиками, невизначеністю та інформаційним перевантаженням. У контексті воєнного часу та відновлення країни формування у молоді морально-етичних та громадянських цінностей стає завданням національної безпеки, що ще більше підсилює актуальність обраної теми.

Проблема цінностей та ціннісних орієнтацій активно досліджувалася як у вітчизняній, так і у зарубіжній науковій традиції. Питання структури цінностей, їх соціокультурної зумовленості та ролі у розвитку особистості розглядали Т. Браніцька, Н. Пташнік, В. Мартинюк, М.Ткачук, О.Глушко, І. Кучинська,Т. Бакуменко та інші [2, 9, 13, 18, 42]. Проблеми соціалізації підлітків, формування моральних норм, духовних і громадянських цінностей представлено у працях О. Сухомлинської, О. Киричука, Т. Левченко, О. Вишневського, Н. Побірченко [8, 21, 41]. Водночас питання конкретної ролі соціального педагога у процесі

формування ціннісних орієнтацій старшокласників, з урахуванням сучасних соціальних ризиків і викликів, потребує подальшого наукового осмислення та практичного уточнення.

Об'єктом дослідження є процес формування ціннісних орієнтацій дітей старшого шкільного віку.

Предметом дослідження виступають педагогічні умови та засоби діяльності соціального педагога, спрямовані на формування ціннісних орієнтацій старшокласників.

Метою дослідження є теоретичне обґрунтування та практичне визначення ефективних підходів, форм і методів діяльності соціального педагога щодо формування ціннісних орієнтацій дітей старшого шкільного віку.

Для досягнення мети передбачається виконання **таких завдань**:

- Проаналізувати наукові підходи до визначення сутності цінностей та ціннісних орієнтацій особистості.
- Визначити педагогічні умови, які сприяють формуванню ціннісних орієнтацій старшокласників.
- Описати та узагальнити основні форми, методи й технології роботи соціального педагога у цьому напрямі.
- Розробити та обґрунтувати соціально-педагогічну програму формування ціннісних орієнтацій: взаємодія з родиною, педагогами та соціальними інституціями щодо оптимізації роботи зі старшокласниками.

У процесі дослідження застосовувалися такі **методи**: аналіз і синтез наукової літератури, порівняння, узагальнення, класифікація, системний та структурно-функціональний аналіз, а також емпіричні методи (спостереження, анкетування, опитування), що дозволили всебічно вивчити особливості формування ціннісних орієнтацій старшокласників у соціально-педагогічній практиці.

Практична значущість роботи полягає у можливості використання її результатів у діяльності соціальних педагогів, класних керівників та інших фахівців освітньої сфери. Розроблені рекомендації можуть бути впроваджені у

систему виховної роботи закладів освіти, у програми формування життєвих і громадянських компетентностей старшокласників, а також у підготовку майбутніх фахівців соціальної роботи.

База дослідження: Дослідження проводилося на базі Лішнянського ліцею Дрогобицької міської ради в с. Лішня.

Структура магістерської роботи включає вступ, два розділи, висновки, список використаних джерел та додатки.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

1.1. Поняття та структура ціннісних орієнтацій у науковій літературі

Проблематика цінностей та ціннісних орієнтацій є однією з базових у сучасних гуманітарних науках, оскільки вона торкається фундаментальних питань становлення особистості, її життєвого вибору, соціальної поведінки та взаємодії з навколишнім світом. У науковій літературі поняття «цінність» і «ціннісні орієнтації» розглядаються в різних теоретичних контекстах - філософському, психологічному, педагогічному та соціологічному. Така багатовимірність підходів свідчить про те, що ціннісна сфера людини має складну, поліструктурну природу, яка формується протягом усього життя, але особливо інтенсивно - у підлітковому та юнацькому віці.

У філософській традиції термін «цінність» розглядається як значущість певних явищ, норм, ідей чи предметів для людини чи суспільства. Філософи підкреслюють, що цінності не існують у відриві від людської діяльності, вони завжди наповнюються змістом у конкретних соціокультурних умовах. Цінності задають напрям людських прагнень, визначають норми поведінки та стають критеріями оцінювання власних вчинків і подій навколишнього світу. У цьому сенсі цінність - це не лише абстрактне поняття, а реальне соціально-психологічне утворення, яке впливає на мотивацію і регуляцію поведінки [10].

Науковці розглядають цінності як глибинні компоненти внутрішньої структури особистості. Вони підкреслюють, що система цінностей є результатом тривалого процесу соціалізації, під час якого дитина поступово засвоює соціально прийняті норми, правила та моделі поведінки. Фундаментальними у цій сфері є праці М. Рокіча, який запропонував класифікацію цінностей на термінальні (кінцеві життєві цілі) та інструментальні (засоби досягнення цих цілей). Такий поділ дозволив розглядати ціннісні орієнтації як механізм, що організовує поведінку людини відповідно до того, чого вона прагне і як саме планує досягти бажаного.

Інший відомий дослідник Ш. Шварц запропонував універсальну модель цінностей, яка, на його думку, властива людям у різних культурах [27]. Він виділив десять базових типів цінностей: влада, досягнення, гедонізм, стимуляція, самостійність, універсалізм, доброзичливість, традиції, конформність та безпека. У моделі Шварца цінності взаємопов'язані та утворюють динамічну систему, де одні можуть узгоджуватися між собою, а інші - вступати в суперечність. Цей підхід дає можливість розуміти, чому різні люди роблять різні моральні та життєві вибори, навіть якщо виховувалися в подібних умовах.

Значний внесок у розроблення проблематики цінностей зробили І. Бех, Г. Костюк, Т. Левченко та інші дослідники [4, 21]. Вони підкреслювали, що формування ціннісної сфери - це не лише інтелектуальний процес, пов'язаний із засвоєнням знань про моральні норми, а передусім емоційно-вольовий та мотиваційний процес, що вимагає особистої значущості цінностей для дитини. Особистість не просто запам'ятовує певні ідеї, а переживає їх, співвідносить зі своїм досвідом, включає у власну поведінку. Саме тому цінності мають індивідуальний характер і проявляються у реальних вчинках, а не у декларованих переконаннях.

Соціальний підхід до вивчення цінностей зосереджується на взаємозв'язку між системою цінностей особистості та соціальними умовами її розвитку. Представники цього підходу наголошують, що суспільні зміни - політичні, економічні, культурні - безпосередньо впливають на трансформацію ціннісних орієнтацій молоді. Для сучасного українського суспільства характерні такі процеси, як посилення ролі індивідуальних свобод, формування громадянської позиції, активізація волонтерства, зростання значущості патріотичних та гуманістичних цінностей. Усе це формує новий ціннісний простір, у якому підлітки здійснюють свій життєвий вибір.

У педагогічній науці поняття «ціннісні орієнтації» розглядається як інтегральний компонент виховного процесу. Педагоги акцентують, що школа відіграє ключову роль у формуванні світоглядної позиції учня, а педагогічний

вплив має бути спрямований на розвиток моральної свідомості, соціальної відповідальності, здатності до співпереживання та взаємодопомоги. У цьому контексті ціннісні орієнтації трактуються як внутрішні регулятори поведінки, що забезпечують активне й усвідомлене включення особистості в соціальні відносини.

Загалом у науковій літературі існують різні трактування поняття «ціннісні орієнтації». Одні автори розглядають їх як систему життєвих пріоритетів, інші визначають як стійкі мотиви поведінки, треті - як складну внутрішню структуру переконань, що визначає ставлення людини до себе, інших і світу загалом. Попри різноманітність підходів, більшість дослідників погоджуються, що ціннісні орієнтації мають такі характерні ознаки [37]:

- стійкість - вони не змінюються миттєво, а формуються поступово і зберігаються тривалий час;
- ієрархічність - цінності розташовуються у свідомості людини у вигляді певної структури, де одні є домінантними, інші - другорядними;
- мотивувальна функція - вони визначають вибір поведінки, ставлення до рішень і подій;
- соціальна зумовленість - формуються у впливі сім'ї, школи, однолітків, медіа, культури;
- особистісна значущість - набувають змісту через особистий досвід.

Сучасні автори звертають увагу на те, що структура ціннісних орієнтацій є багаторівневою. Вона включає когнітивний, емоційний і поведінковий компоненти. Когнітивний компонент відображає знання про цінність, її усвідомлення та розуміння. Емоційний - це переживання цінності як важливої або бажаної. Поведінковий - це реальне втілення цінності у вчинках. Гармонійність взаємодії цих компонентів визначає ступінь сформованості ціннісних орієнтацій.

У період старшого шкільного віку ціннісні орієнтації зазнають суттєвих змін. Підлітки переходять від зовнішньо заданих норм до внутрішнього прийняття цінностей, від наслідування - до самостійного морального вибору. Вони

починають критично оцінювати різні моделі поведінки, ставлять запитання щодо сенсу життя, громадянської відповідальності, власних можливостей і перспектив. У цей період особливо важливо, щоб поруч був фахівець, здатний підтримати процес становлення ціннісної сфери молодшої людини. Таким фахівцем у школі традиційно виступає соціальний педагог, який має компетенції у сферах комунікації, профілактики негативних впливів, виховання, консультування та розвитку особистості [19].

У педагогічній літературі наголошується, що формування ціннісних орієнтацій старшокласників не може здійснюватися лише засобами інформаційного впливу. Важливо забезпечити умови для особистісного досвіду, переживання, рефлексії, практичної участі у діяльності, яка має соціально значущий характер. Таким чином, цінності формуються не через примус, а через залучення старшокласників до діяльності, що відповідає їхнім потребам і соціальним очікуванням. Соціальний педагог у цьому процесі виступає фасилітатором, наставником, координатором взаємодії між учнем, сім'єю та колективом.

Підсумовуючи аналіз наукових підходів, можна стверджувати, що ціннісні орієнтації - це складне особистісне утворення, яке поєднує знання, емоційні переживання та поведінкові прояви, є стійким, ієрархічним і соціально зумовленим. Їх формування в старшому шкільному віці має вирішальне значення для соціальної зрілості, самостійності, громадянської позиції та успішної самореалізації молодшої людини. Саме від системи цінностей значною мірою залежить те, якими будуть її життєві вибори, ставлення до інших, здатність протистояти негативним впливам і брати відповідальність за власне майбутнє.

1.2. Процес розвитку цінностей у старшокласників

Період старшого шкільного віку є одним із найскладніших і найвідповідальніших етапів розвитку особистості. Він охоплює орієнтовно 15 – 17 років та характеризується інтенсивними фізіологічними, емоційними,

когнітивними й соціальними змінами. У цей час підліток вступає у фазу ранньої юності, яка відкриває можливості для осмислення власного місця у світі, визначення життєвих перспектив та формування ціннісних орієнтацій, що визначатимуть його майбутній життєвий шлях. Саме тому дослідження особливостей старшокласників є надзвичайно важливим для розуміння механізмів формування їхньої ціннісної сфери.

Процес формування цінностей у старшокласників не є одномоментним або спонтанним. Навпаки - це складна, багатфакторна, внутрішньо мотивована діяльність, що відбувається під впливом внутрішніх переживань, соціального оточення, шкільного середовища, індивідуального досвіду та культурного контексту. Автори підкреслюють, що в цей період особистість стає надзвичайно чутливою до впливів, які можуть змінити її світогляд, переконання та життєві орієнтири. Тому соціальний педагог, працюючи зі старшокласниками, має розуміти вікові особливості, які визначають характер засвоєння та переживання цінностей [5].

Однією з ключових ознак ранньої юності є формування рефлексивності - здатності аналізувати власні думки, емоції, мотиви та вчинки. Рефлексія дозволяє старшокласнику задумуватися над тим, ким він є, чого прагне, які цінності поділяє і з яких причин. Вона стає важливим інструментом внутрішньої роботи особистості, завдяки якій відбувається переосмислення норм, правил, авторитетів. Саме тому старшокласники поступово переходять від зовнішнього прийняття цінностей (що переважало в підлітковому віці) до внутрішнього, особистісного, усвідомленого їх прийняття або відкидання. Така внутрішня робота є фундаментом формування цілісної системи життєвих ціннісних орієнтацій.

Не менш важливим новоутворенням ранньої юності є розвиток абстрактного, логічного і критичного мислення. Старшокласники здатні не лише сприймати інформацію, але й осмислювати її, ставити під сумнів, розглядати з різних позицій, робити самостійні висновки. Це сприяє тому, що цінності перестають бути нав'язаними й набувають особистісного характеру.

Молодь починає критично оцінювати моральні норми, аналізувати соціальні явища, зіставляти різні системи переконань. Як наслідок, формування ціннісних орієнтацій у цей період стає інтелектуально насиченим процесом, що вимагає від педагога гнучкості, відкритості та здатності до діалогу.

Дослідження вказують на те, що в старшому шкільному віці значно зростає потреба у самостійності та особистісній автономії. Молоді люди прагнуть самі приймати рішення, відповідати за власні дії, самостійно обирати життєві пріоритети. Потреба у незалежності часто супроводжується певною суперечливістю поведінки, протестними реакціями, чутливістю до несправедливості та прагненням відстояти свою позицію. Усе це впливає на формування цінностей: старшокласники починають цінувати свободу, самоповагу, право на вибір, справедливість. Такі цінності стають осередком формування громадянської позиції та соціальної відповідальності.

Соціальні взаємини також відіграють надзвичайно важливу роль у розвитку особистості старшокласника. На думку науковців, саме у цей період відбувається перегляд ієрархії авторитетів: якщо у молодшому підлітковому віці домінуюче значення мали ровесники, то у старшокласників важливими стають значущі дорослі, наставники, учителі, соціальні педагоги, а також приклади успішних людей із реального та медійного середовища.

Старшокласники шукають моральних орієнтирів, моделей поведінки, які відповідають їхнім внутрішнім потребам та уявленням про справжність. Тому соціальний педагог може стати саме тією фігурою, яка допоможе молодій людині усвідомити, які цінності є справді важливими, як їх розрізняти та як їх реалізовувати у повсякденному житті [33].

Особливе значення мають емоційно-афективні зміни, характерні для ранньої юності. Емоції стають глибшими, інтенсивнішими, але водночас менш стабільними. Старшокласники переживають широкий спектр почуттів - від ейфорії до розчарування, від піднесення до тривоги щодо майбутнього. Такий емоційний фон впливає на те, як вони сприймають і засвоюють цінності. Якщо певна цінність пов'язана з емоційно значущим досвідом, вона має більше

шансів стати стійкою, інтегрованою у структуру особистості. Саме тому важливо, щоб виховні заходи були не формальними, а емоційно насиченими та особистісно значущими.

Старший шкільний вік також характеризується активним формуванням ідентичності. За Е. Еріксоном, це період кризи «ідентичність – рольова плутанина», коли молода людина шукає відповіді на запитання «Хто я?» та «Яким хочу бути?». Формування власного "Я" нерозривно пов'язане із засвоєнням життєвих цінностей. Ідентичність стає узагальненим образом себе, у якому закладено уявлення про моральні норми, життєві пріоритети, професійні наміри, соціальні ролі та систему відносин з іншими людьми. Саме тому діяльність соціального педагога в цьому періоді повинна бути спрямована на підтримку розвитку позитивної, морально зрілої, відповідальної ідентичності.

Разом із формуванням ідентичності старшокласники активно осмислюють власне майбутнє. Це проявляється в розвитку життєвого самовизначення - усвідомлення цілей, планів, способів реалізації внутрішніх прагнень. Перспектива майбутнього стає одним із найважливіших психологічних механізмів формування цінностей. Якщо молода людина бачить перед собою чіткі життєві цілі, вона вибудовує ціннісну структуру відповідно до цих цілей. Якщо майбутнє здається туманним або недосяжним, формування цінностей може бути хаотичним, суперечливим або неусвідомленим.

Соціальне середовище старшокласника зазнає значного розширення. Молодь активно сприймає інформацію з різних джерел - медіа, соціальних мереж, громадських рухів, освітніх програм, волонтерських ініціатив. Глобалізаційні процеси та цифрові технології відкривають доступ до величезної кількості моделей поведінки, стилів життя та систем цінностей. З одного боку, це сприяє розширенню кругозору, розвитку критичного мислення, формуванню власної позиції.

З іншого - може створювати плутанину, викликати внутрішні конфлікти, посилювати вплив деструктивних ціннісних орієнтацій. Тому важливо, щоб у

школі існував простір для безпечного спілкування, роздумів, рефлексії та конструктивного обговорення соціально значущих тем.

Особливості старшокласників передбачають також високий рівень чутливості до соціальної несправедливості та прагнення до самоствердження. Молоді люди гостро реагують на нерівність, дискримінацію, насильство, корупцію, зловживання владою. Це має як позитивний, так і ризикований потенціал [24].

З одного боку, така чутливість сприяє становленню гуманістичних і громадянських цінностей, формуванню активної життєвої позиції. З іншого - може призводити до радикальних поглядів, конфліктів з дорослими, труднощів у прийнятті компромісів. Завдання соціального педагога - допомогти молоді сформувати зрілі, збалансовані переконання на основі критичного аналізу та моральної відповідальності.

Таким чином, особливості старшокласників створюють унікальні можливості й певні труднощі у процесі формування ціннісних орієнтацій. До ключових особливостей цього віку належать:

- ✓ розвиток рефлексії та здатності до самопізнання;
- ✓ формування абстрактного та критичного мислення;
- ✓ зростання потреби в автономії, самостійності та особистісній свободі;
- ✓ емоційна нестабільність, підвищена чутливість;
- ✓ активне формування ідентичності;
- ✓ орієнтація на майбутнє та життєве самовизначення;
- ✓ розширення соціальних контактів і підвищений вплив медіасередовища;
- ✓ прагнення справедливості та самоствердження;
- ✓ готовність до переосмислення авторитетів і соціальних норм.

Усі ці чинники впливають на те, як саме формуються, закріплюються або змінюються життєві цінності старшокласників. Вони можуть як сприяти розвитку моральної зрілості, так і створювати ризики для появи нестійких, суперечливих або ситуативних ціннісних орієнтацій.

У контексті діяльності соціального педагога важливо враховувати, що формування цінностей у старшому шкільному віці має дві ключові умови: усвідомленість, особистісна значущість.

Цінність стає частиною особистості лише тоді, коли вона пройшла через емоційний досвід, осмислення та рефлексію. Тому соціально-педагогічна робота має бути спрямована не просто на інформування, а на створення ситуацій, які стимулюють моральне мислення, вибір, особисту відповідальність. Це можуть бути тренінги, дискусії, рольові ігри, волонтерські проєкти, соціальні акції, індивідуальні консультації та інші форми діяльності, що спонукають до проживання цінностей у дії.

Отже, особливості старшокласників визначають специфіку формування ціннісних орієнтацій у цей період. Вони потребують чуйного, професійного, компетентного супроводу з боку соціального педагога, який здатний створити умови для розвитку зрілої, гуманістичної, морально відповідальної особистості. Глибоке розуміння вікових закономірностей допомагає не лише ефективно організувати виховний процес, але й запобігати негативним впливам, сприяти зміцненню психологічного благополуччя та соціальної стійкості молоді.

1.3. Фактори впливу на формування ціннісних орієнтацій дітей старшого шкільного віку

Формування ціннісних орієнтацій старшокласників є складним і багатогранним процесом, який залежить від взаємодії великої кількості соціальних, культурних, освітніх і особистісних чинників. У старшому шкільному віці, коли особистість переходить від підліткового максималізму до ранньої зрілості, цінності набувають особистісного характеру, стають елементом самоідентифікації та внутрішньої позиції індивіда. У цей час молода людина активно осмислює зміст життя, визначає моральні пріоритети, переглядає авторитети, встановлює систему переконань і готується до самостійної соціальної ролі. Саме тому вивчення факторів, які впливають на

становлення ціннісної сфери старшокласників, має важливе наукове і практичне значення.

Фактори впливу на формування ціннісних орієнтацій умовно можна поділити на внутрішні (особистісні) та зовнішні (соціальні, культурні, інституційні). Проте у реальному житті вони взаємодіють комплексно, створюючи унікальні умови розвитку кожної дитини [39].

Основні групи факторів, що визначають природу й динаміку ціннісних орієнтацій старшокласників.

1. Внутрішньо-особистісні фактори формування ціннісних орієнтацій

Характер, темперамент, самооцінка, рівень саморегуляції та емоційна стабільність є ключовими чинниками, що визначають, які саме цінності сприймає та засвоює старшокласник. Діти з високою саморефлексією, схильністю до аналізу й внутрішньої роботи легше формують стійкі й усвідомлені ціннісні орієнтації. Навпаки, імпульсивні або емоційно нестабільні підлітки частіше віддають перевагу ситуативним, нестійким цінностям.

Особливо важливою є самооцінка, адже від неї залежить вибір моральних орієнтирів, - діти з адекватною самооцінкою швидше схильні до прийняття проєктивних, гуманістичних цінностей (дружба, взаємоповага, відповідальність), тоді як занижена або завищена самооцінка часто пов'язана з прагненням до самоствердження через зовнішні атрибути (популярність, контроль, домінування, матеріальні досягнення).

У старшому шкільному віці швидко розвивається абстрактне, логічне та критичне мислення. Здатність аналізувати, порівнювати, робити висновки та оцінювати інформацію з різних джерел допомагає старшокласникам створювати власну, а не нав'язану систему цінностей. Високий рівень когнітивного розвитку сприяє: здатності критично оцінювати соціальні норми; усвідомленню довгострокових наслідків вибору; формуванню внутрішньої мотивації; відокремленню особистісних цінностей від групових; здатності відмовлятися від деструктивних моделей поведінки.

Таким чином, саме інтелектуальний розвиток створює основу для усвідомленого, раціонального ставлення до життєвих пріоритетів.

Старшокласники переживають період інтенсивних емоційних змін: почуття стають глибшими, але можуть бути нестабільними. Саме емоційний досвід - позитивний чи негативний - часто впливає на те, які цінності стають для молоді ключовими. Наприклад: досвід підтримки формує цінність довіри; досвід несправедливості підсилює орієнтацію на чесність; переживання приниження - потребу в гідності й самоповазі.

Вольові якості - наполегливість, цілеспрямованість, здатність до самоконтролю - визначають, наскільки успішно старшокласник може реалізувати прийняті ним цінності у повсякденному житті. Життєві події, участь у волонтерстві, стосунки в сім'ї, успіхи та невдачі у навчанні, суспільні потрясіння (війна, міграція, соціальні зміни) - усе це впливає на зміст і структуру цінностей.

У період ранньої юності життєвий досвід є надзвичайно впливовим, адже саме він надає практичний зміст абстрактним ідеалам.

2. Соціальні фактори формування ціннісних орієнтацій

Сім'я - найперший і один із найпотужніших факторів формування ціннісних орієнтацій. У старшому шкільному віці вплив сім'ї дещо трансформується: якщо у дитинстві цінності засвоюються шляхом наслідування, то у юності вони проходять через переосмислення, порівняння та іноді навіть заперечення.

Сімейні чинники: стиль виховання; моральні позиції батьків; рівень згуртованості сім'ї; характер взаємин між членами родини; наявність традицій; соціально-економічні умови; атмосфера довіри та взаємоповаги. Батьки, які є позитивними моделями поведінки, сприяють формуванню гуманістичних і морально стійких цінностей. Навпаки, дисфункційне сімейне середовище може призводити до формування суперечливих або деструктивних орієнтацій.

У старшому шкільному віці значущість груп однолітків знову зростає, але змінюється характер впливу: якщо у підлітковому віці панує наслідування

груповим нормам, то в юності важливою стає якість міжособистісних стосунків. Рівесники впливають через: груповий тиск; потребу у визнанні; спільні інтереси й цілі; підтримку або критику; моделі поведінки, які стають прикладами. Позитивні групи можуть розвивати відповідальність, лідерство, співпрацю. Натомість деструктивні середовища сприяють цінностям ризику, агресії, матеріалізму або девіантної поведінки.

Для старшокласників учитель і соціальний педагог часто стають дорослими, яким довіряють більше, ніж батькам. Це пов'язано з прагненням до автономії та пошуком нових авторитетів.

Фактори впливу педагогів: особистісні якості та стиль взаємодії; здатність до діалогу; моральні установки; професійна компетентність; соціально-педагогічна підтримка; створення емоційно безпечного середовища в класі.

Соціальний педагог чинить вплив через: консультації; профілактику ризикової поведінки; організацію соціальних проєктів і тренінгів; роботу з моральними дилемами; індивідуальний супровід.

3. Культурно-ціннісні фактори

Українські реалії, традиції, історія, мова та культурні символи формують свідомість молоді людини та її ставлення до суспільства. Повага до спадщини, усвідомлення національної ідентичності, залучення до культурних практик (волонтерство, патріотичні події, громадські ініціативи) сприяють формуванню: громадянських цінностей; почуття гідності; відповідальності; людяності; поваги до свободи й демократичних принципів.

Війна, яку переживає Україна, також впливає на ціннісні орієнтації молоді, підсилюючи такі цінності як патріотизм, солідарність, взаємодопомога, свобода та гідність. Соціальні мережі, блогери, стрімінгові сервіси, новини, музична культура - усе це формує світогляд і стиль життя старшокласників. Медіа можуть:

- Позитивно впливати: розширювати світогляд; формувати соціальну свідомість; сприяти самоосвіті; мотивувати на розвиток.

- Негативно впливати: підсилювати культуру споживання; нав'язувати нереалістичні стандарти; популяризувати ризикову поведінку; формувати залежність від думки інших.

4. Освітньо-виховні фактори

Старша школа створює умови для формування світогляду через: зміст освітніх програм; міжпредметні зв'язки; проєктні форми навчання; уроки громадянської освіти; обговорення моральних і соціальних проблем.

Систематична педагогічна взаємодія сприяє формуванню цінностей через інтелектуальне осмислення важливих понять: демократія, права людини, свобода, рівність, відповідальність. Гуртки, спортивні секції, волонтерські об'єднання, учнівське самоврядування, мистецькі проєкти - усе це сприяє формуванню: соціальної активності; альтруїзму; комунікативних навичок; лідерства; відповідальності; здатності працювати в команді [22].

5. Макросоціальні фактори

У період кризи або політичної нестабільності у молоді зростає: прагнення до безпеки; цінність миру; потреба у стабільності; орієнтація на професії, що забезпечують економічну незалежність.

Водночас можуть розвиватися такі цінності як солідарність, взаємодопомога, патріотизм.

Активність громадянського суспільства, волонтерський рух, робота молодіжних організацій формують у старшокласників: почуття причетності; віру у власні можливості; готовність до соціальної відповідальності; політичну культуру та критичне мислення.

6. Взаємодія факторів як умова формування ціннісних орієнтацій

Формування цінностей не може бути пояснене впливом одного чинника. Це завжди комплексний процес, у якому поєднуються: внутрішні риси особистості; сімейні умови; шкільне та медійне середовище; культурні й політичні реалії; якість соціально-педагогічної роботи.

Наприклад, навіть якщо сім'я передає дитині позитивні цінності, негативний вплив медіа або деструктивної компанії може їх нівелювати. І навпаки - завдяки

роботі соціального педагога і здоровій шкільній атмосфері дитина може подолати наслідки складного сімейного виховання.

Висновки до першого розділу

У першому розділі дослідження були всебічно розглянуті теоретичні засади феномену ціннісних орієнтацій, особливості їхнього становлення у старшому шкільному віці та чинники, що визначають розвиток ціннісної сфери сучасних підлітків. Узагальнення наукових підходів дало змогу поглиблено окреслити сутнісні характеристики цінностей, розкрити їх структуру та з'ясувати роль цієї системи у становленні зрілої й відповідальної особистості.

По-перше, аналіз педагогічної літератури показав, що ціннісні орієнтації є інтегрованим утворенням, що визначає спрямованість особистості, впорядковує її мотиви та забезпечує внутрішню узгодженість поведінки. Вони виявляються у виборі життєвих цілей, оцінці подій, ставленні до інших людей та суспільства. У структурі ціннісних орієнтацій виокремлюють когнітивний компонент (знання про цінності та їх значення), емоційно-оцінний (ставлення, прийняття чи неприйняття певних смислів) та поведінковий (готовність діяти відповідно до власних переконань). Саме поєднання цих трьох складових забезпечує не лише декларативність, а й реальне функціонування ціннісних орієнтацій у життєвому виборі.

По-друге, результати аналізу особливостей старшокласників засвідчили, що старший шкільний вік є чутливим періодом для становлення системи цінностей. Підліток переходить до якісно нового рівня сприйняття себе та світу, поступово формує здатність до абстрактного мислення, рефлексії та морального судження. В цьому віці посилюється прагнення до самостійності, самопізнання, визначення власної життєвої позиції. Старшокласник шукає відповіді на питання про сенс життя, майбутню професію, своє місце в соціумі, що робить його особливо сприйнятливим до соціальних впливів.

У цей період підвищується значення внутрішньої мотивації: підлітки прагнуть пояснити свої вчинки, відчувати власну відповідальність, зрозуміти

системність світу та логіку життєвих норм. Водночас емоційна сфера старшокласників часто залишається нестабільною, що зумовлює можливість суперечностей між усвідомленими цінностями та реальними поведінковими виявами. Саме тому педагогічна підтримка, позитивні соціальні моделі та можливість безпечного самовираження набувають особливої ваги.

Таким чином, результати аналізу дають підстави стверджувати, що формування ціннісних орієнтацій старшокласників є багатофакторним, складним та динамічним процесом, у якому взаємодіють внутрішні (психологічні) та зовнішні (соціальні, культурні, інформаційні) чинники. Визначальну роль відіграє цілеспрямована педагогічна діяльність, спроможна забезпечити розвиток особистості, здатної до свідомого вибору, моральної відповідальності та активної громадянської позиції.

Важливим результатом розглянутого теоретичного матеріалу є усвідомлення того, що ефективне формування ціннісних орієнтацій потребує не лише наявності позитивних моделей і впливів, а й створення освітнього простору, де учень може вільно висловлювати думку, розмірковувати про складні моральні питання, робити власні висновки та перевіряти цінності на практиці. Саме поєднання теоретичного осмислення, емоційного досвіду та реальної діяльності забезпечує стійкість і глибину ціннісних орієнтацій.

Отже, узагальнюючи викладене, можна стверджувати, що розділ 1 створює ґрунтовну теоретико-методологічну основу для подальшого дослідження та розроблення практичних підходів до формування цінностей у старшокласників. Він окреслює природу та структуру ціннісних орієнтацій, визначає особливості учнів цього віку та окреслює широкий комплекс факторів, що взаємодіють у процесі становлення ціннісної сфери сучасної молоді людини.

РОЗДІЛ 2. СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА РОБОТА З ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ У СТАРШОКЛАСНИКІВ

2.1. Завдання, функції та компетентності соціального педагога у формуванні ціннісних орієнтацій старшокласників

Формування ціннісних орієнтацій старшокласників є одним із провідних напрямів сучасної соціально-педагогічної роботи. Старший шкільний вік - це період інтенсивного становлення світогляду, моральних переконань, соціальної позиції, здатності до самостійного вибору та відповідальності. Саме тому діяльність соціального педагога спрямована не лише на підтримку учня у його навчальній та соціальній адаптації, а й на створення умов для формування стійких, гуманістично спрямованих цінностей, які визначатимуть подальшу життєву траєкторію молодої людини.

Соціальний педагог виступає посередником між учнем, родиною, шкільним середовищем та ширшим соціумом. Саме через цю «точку перетину» здійснюється цілеспрямований вплив на розвиток ціннісної сфери старшокласників. Його діяльність включає широкий спектр професійних функцій: діагностичну, консультативну, профілактичну, соціально-реабілітаційну, координаційну, а також просвітницьку та організаційну. Проте при роботі із системою цінностей педагог виконує ще одну надзвичайно важливу роль - медіатора цінностей, тобто того, хто допомагає учневі усвідомити, пережити й інтегрувати моральні орієнтири у власну поведінку.

Завдання соціального педагога у цьому напрямі є комплексними й охоплюють різні сфери життєдіяльності учня. Вони можуть бути класифіковані на три рівні: індивідуальний, груповий та інституційний. Кожен рівень має свої специфічні цілі, проте всі вони спрямовані на гармонійний розвиток особистості.

1. Індивідуальний рівень

На цьому рівні соціальний педагог працює безпосередньо з особистістю старшокласника, його переживаннями, інтересами, внутрішніми конфліктами та самооцінкою. Серед ключових завдань:

- виявлення індивідуальних ціннісних орієнтацій учня, їх сформованості, суперечностей та потенційних ресурсів;
- створення умов для розвитку рефлексії, тобто здатності учня усвідомлювати власні цінності, мотиви та цілі;
- підтримка у виборі конструктивних життєвих моделей, що відповідають моральним нормам та соціальній зрілості;
- робота з особистими кризами, пов'язаними з пошуком самоідентичності, майбутньої професії, соціальної ролі;
- формування відповідальності за власні вчинки та розуміння наслідків поведінки.

Соціальний педагог має сприяти тому, щоб старшокласник відчув цінність власного «я», навчився керувати своїми потребами, визначати пріоритети й будувати стосунки з іншими на основі поваги та взаєморозуміння.

2. Груповий рівень

На цьому рівні діяльність педагога стосується шкільного колективу, класу, групи однолітків. Завдання включають:

- створення здорового морально-психологічного клімату, де домінують толерантність, взаємопідтримка та згуртованість;
- організацію соціально значущої діяльності, яка сприяє формуванню громадянських, патріотичних та моральних цінностей;
- профілактику конфліктів та девіантної поведінки;
- формування навичок співпраці, емпатії, активного слухання й відповідальної комунікації;
- проведення тренінгів, дискусій, проєктної діяльності, що стимулюють учнів до осмислення суспільних та моральних норм.

Групові форми дозволяють створити для учнів "публічний простір цінностей", де вони можуть обговорювати складні моральні питання, висловлювати власні позиції та вчитися поважати позиції інших.

3. Інституційний (соціальний) рівень

Соціальний педагог не обмежується лише роботою в межах школи. Його завдання виходять на ширший соціальний рівень:

- налагодження взаємодії з родиною як ключовим агентом соціалізації;
- координація з соціальними службами, культурними та молодіжними організаціями, що створюють простір для формування життєвих цінностей;
- участь у створенні шкільної ціннісно-орієнтованої політики, спрямованої на виховання культури поваги, відповідальності та безпеки;
- організація партнерства з громадськими інституціями, які сприяють розвитку соціальної активності молоді.

Функції соціального педагога у формуванні ціннісних орієнтацій

Функціональний зміст діяльності соціального педагога визначає його практичні кроки та методи роботи. У контексті досліджуваної проблеми виділяють такі основні функції:

1. Діагностична функція

Вона охоплює визначення рівня сформованості ціннісних орієнтацій, моральних установок, домінуючих потреб та інтересів старшокласників. До змісту діагностичної функції входять:

- спостереження за поведінкою учнів у різних ситуаціях;
- проведення індивідуальних бесід та анкетувань;
- аналіз соціального оточення учня;
- виявлення негативних чи ризикових впливів середовища;
- визначення умов, що сприяють розвитку позитивних цінностей.

Діагностика - це основа для подальшої індивідуалізації соціально-педагогічної підтримки.

2. Консультативна функція

Соціальний педагог надає допомогу старшокласникам, педагогам та батькам, допомагаючи їм вирішувати складні моральні, психологічні чи міжособистісні проблеми. Консультування включає: допомогу у визначенні життєвих цілей та цінностей; підтримку у подоланні внутрішніх конфліктів;

рекомендації щодо шляхів самореалізації та особистісного вибору; сприяння розвитку відповідальної поведінки.

Консультативна діяльність є важливою, оскільки саме в індивідуальному діалозі педагог може найточніше спрямувати учня на конструктивний шлях розвитку.

3. Профілактична функція

Профілактичний напрям передбачає запобігання негативним впливам середовища та ризиковим формам поведінки:

- попередження конфліктів, булінгу, асоціальних проявів;
- формування у старшокласників стійкості до маніпуляцій та токсичного контенту;
- створення умов для безпечного цифрового середовища;
- організація лекцій, тренінгів та інформаційних кампаній.

Профілактика є важливою частиною формування цінностей, тому що запобігає руйнуванню моральних орієнтирів.

4. Соціально-реабілітаційна функція

Вона спрямована на підтримку дітей, які пережили стрес, травму чи знаходяться в складних життєвих обставинах. Завдання педагога:

1. допомога у відновленні самооцінки та внутрішньої гармонії;
2. формування позитивних моделей поведінки;
3. створення підтримувального середовища;
4. взаємодія з психологом або соціальними службами.

Така діяльність має особливу актуальність у сучасних умовах, коли діти часто стикаються з невизначеністю, тривогою та соціальними викликами.

5. Організаційна функція

Соціальний педагог координує освітні, виховні та соціальні заходи, спрямовані на розвиток ціннісної сфери учнів:

- організація тренінгів, проєктів, дискусійних клубів;
- залучення батьків до виховного процесу;
- координація співпраці з іншими педагогами.

6. Посередницька функція

Як посередник між учнями та соціальними інституціями, педагог: забезпечує взаємодію родини та школи; допомагає учням знайти підтримку у потрібних службах; сприяє включенню молоді в соціально значущі проєкти.

Ефективна діяльність неможлива без професійних компетентностей, які охоплюють знання, уміння, особистісні якості та етичні переконання.

Соціальний педагог повинен володіти:

- теорією цінностей та соціальної педагогіки;
- психологією особистості підлітка;
- методами діагностики ціннісної сфери;
- педагогічними технологіями формування моральних орієнтацій.

До основних умінь належать:

- організація освітньо-виховних програм;
- модерація дискусій та тренінгів;
- ведення індивідуального консультування;
- застосування соціально-педагогічних технологій.

Соціальний педагог повинен уміти:

- вести діалог у складних морально-етичних ситуаціях;
- налагоджувати партнерські взаємини;
- працювати з конфліктами.

4. Особистісні якості

- емпатія, тактовність, доброзичливість;
- моральна зрілість;
- відповідальність і самоконтроль;
- готовність до безперервного професійного розвитку.

5. Етичні компетентності

- дотримання педагогічної етики;
- нерушимість конфіденційності;
- толерантність і повага до індивідуальності учня.

2.2. Форми, методи та технології формування ціннісних орієнтацій

Формування ціннісних орієнтацій старшокласників є одним із ключових напрямів соціально-педагогічної діяльності, оскільки саме в старшому шкільному віці відбувається інтенсивне становлення світогляду, визначення моральних принципів, життєвих смислів і соціальних пріоритетів. Ефективний вплив на ціннісну сферу учня можливий лише за умови використання педагогом різноманітних форм і методів роботи, впровадження сучасних технологій, а також проведення системного емпіричного дослідження, яке дає змогу з'ясувати реальний стан сформованості цінностей, динаміку їх розвитку та потреби молоді.

Цей підрозділ об'єднує три компоненти соціально-педагогічної діяльності:

1. форми роботи;
2. методи і технології формування цінностей;
3. результати дослідження рівня сформованості ціннісних орієнтацій старшокласників.

Комплексність підходу забезпечує багатовимірне розуміння процесу ціннісного розвитку, дозволяє поєднати теоретичні основи з практичними результатами і сформулювати цілісне уявлення про ефективність соціально-педагогічного впливу.

Форми організації діяльності виступають базою, яка визначає спосіб взаємодії педагога з учнями, характер їх участі, рівень активності та можливість залучення до рефлексії й соціальної взаємодії. У роботі зі старшокласниками ефективними є різнопланові форми - від традиційних педагогічних до інноваційних інтерактивних.

Індивідуальна робота є необхідною у процесі формування цінностей, оскільки ціннісна сфера має суто особистісний, внутрішньо переживаний характер.

До індивідуальних форм належать: індивідуальні консультації, спрямовані на аналіз моральних дилем, особистих труднощів і життєвих виборів; особистісно орієнтовані бесіди, що допомагають старшокласнику усвідомити

власні цінності, зв'язати їх із реальними вчинками; індивідуальні плани ціннісного розвитку, які містять рекомендації, завдання, рефлексивні вправи; педагогічне спостереження, що дає змогу виявити внутрішні конфлікти та схильність до ризикової поведінки.

Індивідуальна форма дає можливість побудувати довірливі стосунки, необхідні для роботи з особистісними переконаннями та переживаннями старшокласників.

Групові форми сприяють розвитку комунікації, співпраці, взаємоповаги та відповідальної поведінки. До них належать:

- ✓ тренінги особистісного розвитку (емпатія, толерантність, відповідальність);
- ✓ дискусії та дебати на морально-правові, світоглядні та громадянські теми;
- ✓ круглі столи, під час яких учні досліджують життєві сценарії та реальні моральні ситуації;
- ✓ соціально-профілактичні заняття, спрямовані на формування критичного ставлення до негативних впливів.

Групові форми особливо важливі, тому що саме в колективі відбувається активне відпрацювання моральних норм, соціальних ролей і моделей поведінки.

Формування цінностей стає значно ефективнішим, коли учні залучені до реальної діяльності. Практичні форми дозволяють пережити ситуацію вибору, відповідальності, співпраці.

Ефективними є:

- проектні роботи: волонтерські, екологічні, етнокультурні, громадянські;
- соціальні акції: благодійні, культурні, освітні;
- інтерактивні майстерні: дебати, театралізовані постановки, ситуаційні ігри;
- медіа-проекти: створення соціальних роликів, блогів про цінності.

Саме через діяльність учні перевіряють власні переконання на практиці та отримують досвід, що сприяє зміцненню життєвих пріоритетів.

Методи роботи відображають способи впливу на особистість старшокласника, стимулюють його інтелектуальну, емоційно-ціннісну та поведінкову активність. У роботі з цінностями найбільш результативними є методи, які формують здатність до рефлексії, відповідального вибору та морального судження. До педагогічних методів належать:

- метод моральних дилем - аналіз ситуацій, де потрібно зробити вибір між кількома моральними позиціями;
- метод переконання - аргументоване пояснення, чому певні цінності важливі;
- метод етичної бесіди - глибоке обговорення моральних проблем;
- метод ситуаційного аналізу - моделювання реальних життєвих кейсів.

Ці методи сприяють розвитку морального мислення та формуванню власної позиції.

Особистісно-орієнтовані методи дозволяють учневі поглибити розуміння себе, своїх потреб і пріоритетів. До них належать:

- ✓ рефлексивні методи (щоденники, самоаналіз, індивідуальні роздуми);
- ✓ методи самопізнання та самопрезентації;
- ✓ портфоліо особистісного розвитку, де фіксуються важливі досягнення та відкриття.

Ці методи сприяють самостійності та внутрішній відповідальності.

Інтерактивні методи є найбільш ефективними у роботі зі старшокласниками, оскільки передбачають активну участь, співпрацю та діалог. Серед них: рольові ігри; мозкові штурми; соціометричні вправи; моделювання соціальних ситуацій; тренінгові техніки. Інтерактивність дає можливість учням не тільки обговорювати, а й практично «проживати» цінності [30].

Сучасні технології значно підсилюють ефективність соціально-педагогічної роботи. Найпоширенішими є:

- Технологія особистісно орієнтованого виховання спрямована на розвиток унікального потенціалу учня, формування внутрішньої свободи та відповідальності.

- Технологія проектного навчання, сприяє розвитку соціальної активності, умінню працювати в команді, ціннісному самовизначенню через досвід.
- Технологія тренінгової роботи, включає спеціальні вправи, що формують емоційний інтелект, моральну рефлексію, здатність до емпатії.
- Цифрові та медіа-технології, спрямовані на критичне мислення, вміння аналізувати контент, формування інформаційної грамотності.

2.3. Результати експериментального дослідження

З метою з'ясування рівня сформованості ціннісних орієнтацій у дітей старшого дошкільного віку, на основі аналізу спеціальної літератури було визначено низку дослідницьких завдань. Зокрема, потрібно було встановити критерії та відповідні показники, а також охарактеризувати рівні сформованості цінностей у дошкільників.

Перш за все, звернемо увагу на окреслення критеріїв та показників, які відображають ступінь сформованості ціннісних орієнтацій дітей старшого шкільного віку. Вони визначались відповідно до діагностичних методик, спрямованих на дослідження процесу формування цінностей.

1. Інтелектуальний (концептуальний) критерій

Показник: усвідомлення змісту духовних цінностей.

Цей критерій передбачає інтерес дітей до вивчення та збереження культурної й історичної спадщини рідного краю, знання про визначних діячів минулого і сучасності, знайомство з культурою та мистецтвом, традиціями своєї родини і місцевої спільноти, а також шанування рідної мови та сімейних реліквій.

2. Поведінковий критерій (наявність моральних еталонів поведінки)

Показник: моральність і ціннісні орієнтири.

Цей критерій характеризує здатність дітей проявляти гуманну, моральну поведінку не лише під впливом дорослих (вихователів, батьків), а й через власні вольові рішення. Він передбачає вміння розуміти емоційні стани інших людей,

будувати взаємини на основі доброзичливості, милосердя, справедливості та діяти відповідно до законів добра, краси й любові.

3. Емоційно-естетичний критерій

Показник: емоційна чутливість та естетичне сприймання.

Передбачає здатність дитини емоційно реагувати на культурно-історичні образи, на різні види мистецтва, розуміти та оцінювати художні твори. Це також уміння передавати власне враження через оцінку кольорів, форм, настрою, а також бачити й відображати красу не лише в мистецтві, а й у навколишньому житті. До цього ж належить гуманістична спрямованість емоцій, уміння співчувати, взаємодіяти з іншими дітьми та дорослими.

Дослідження було проведено серед учнів старших класів на базі Лішнянського ліцею Дрогобицької міської ради в с. Лішня з метою визначення: рівня сформованості ключових цінностей; особливостей їх структури; факторів, які найбільше впливають на моральні орієнтири молоді; рівня готовності учнів до морального вибору і відповідальної поведінки.

Для емпіричного вивчення використовувались: анкета ціннісних орієнтацій; опитування щодо соціально значущої діяльності; спостереження.

Дослідження проводилось за трьома критеріями:

- когнітивним - знання про цінності;
- емоційно-естетичний - ставлення до моральних норм;
- поведінковим - реальні дії учнів (див.табл.1).

Таблиця 1

Критерії	Експериментальна група (18 дітей)			Контрольна групи (16 дітей)		
	Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень	Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень
Когнітивний	11,1	22,2	66,7	6,3	31,2	62,5
Поведінковий	5,6	22,2	72,2	6,3	25,0	68,7
Емоційно- естетичний	16,6	27,8	55,6	12,5	25,0	62,5

Середні показники	11,1	24,1	64,8	8,4	27,1	64,5
-------------------	------	------	------	-----	------	------

Аналіз емпіричних даних показав, що:

найбільш значущими для старшокласників є цінності родини, дружби, самоповаги, свободи, успіху і самореалізації;

менш вираженими виявилися такі цінності, як громадянська відповідальність, екологічна культура, соціальна активність;

спостерігається розрив між декларованими і реальними цінностями - учні часто розуміють важливість певних норм, але не завжди реалізують їх у поведінці;

значний вплив на формування цінностей мають інтернет-середовище, однолітки, медіакультура;

особливу роль відіграє потреба у самовизначенні, яка часто стає причиною внутрішніх суперечностей.

На основі отриманих даних було виокремлено три рівні:

1. Високий рівень. Характеризується узгодженістю поведінки зі сформованими моральними принципами, здатністю до рефлексії, сталим світоглядом. Такі учні відповідальні, самостійні, готові до соціальної активності.

2. Середній рівень. Учні мають певні моральні переконання, однак часто допускають суперечності між знаннями та поведінкою. Їм потрібна підтримка у формуванні внутрішньої впевненості.

3. Низький рівень. Виявляється у нестійкості переконань, конформізмі, залежності від зовнішнього впливу, труднощах морального вибору (див.рис.1)

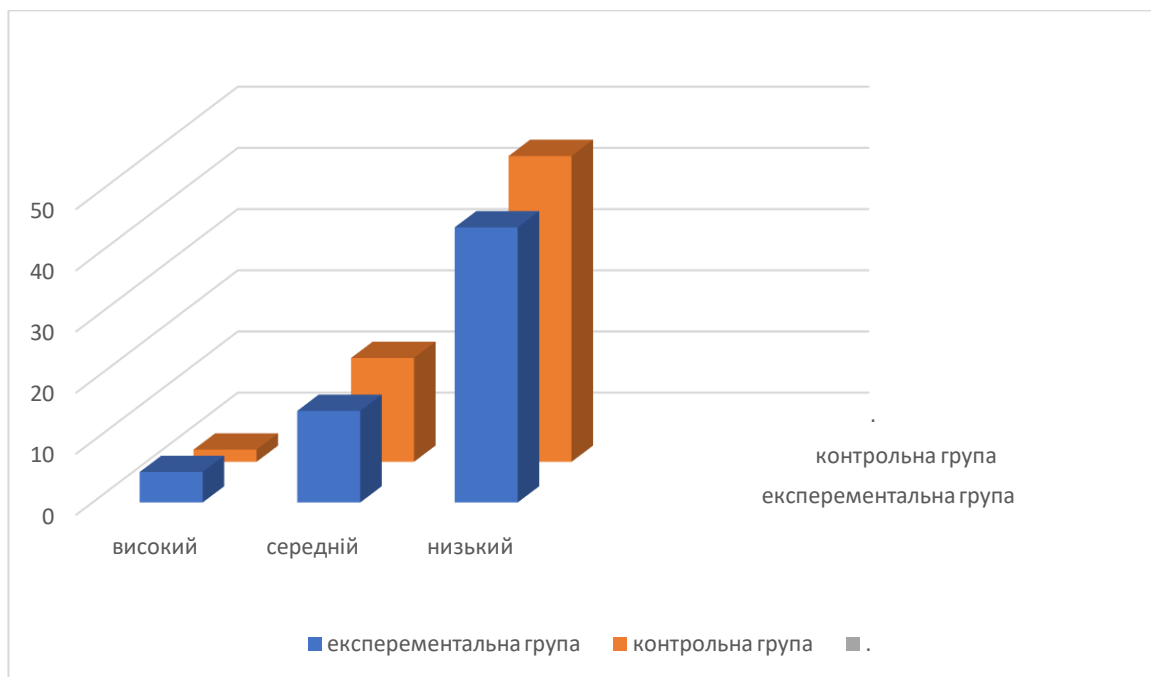


Рис. 1. Результати констатувального етапу експерименту

Формування ціннісних орієнтацій старшокласників є комплексним процесом, який неможливо забезпечити лише зусиллями одного педагога чи окремої освітньої інституції. Ціннісна сфера дитини старшого шкільного віку формується під впливом сімейного виховання, шкільного середовища, однолітків, соціокультурних практик, інформаційного простору, а також реалій сучасного суспільства.

2.4. Соціально-педагогічна програма формування ціннісних орієнтацій: взаємодія з родиною, педагогами та соціальними інституціями

Взаємодія з іншими людьми є особливим способом інтеграції дитини в людське суспільство. Цей процес вимагає вміння узгоджувати свої інтереси, прагнення та дії з іншими членами суспільства. На цьому етапі засвоюються такі цінності: сім'я, дружба, щастя, незалежність, рішучість, сміливість, цікавість, наполегливість, емпатія, впевненість у собі та ін.

У зв'язку з цим соціально-педагогічна програма охоплювала не лише безпосередню роботу з учнями, але й системну взаємодію з родиною, педагогами, громадськими та державними структурами. Такий підхід забезпечує багатоаспектну підтримку підлітка та створює умови для формування стійких, внутрішньо прийнятих, морально зрілих цінностей.

Дана програма є інтегрованою моделлю, що поєднує педагогічні, соціальні, виховні та інформаційні компоненти. Її реалізація передбачає комплекс дій, спрямованих на гармонізацію розвитку ціннісної сфери старшокласників, активізацію їхньої внутрішньої мотивації до саморозвитку, створення сприятливого соціального середовища та залучення всіх ключових суб'єктів виховання до спільної діяльності.

Соціально-педагогічна програма базується на таких методологічних принципах:

1. Принцип особистісно орієнтованого підходу. Старшокласник розглядається як унікальна особистість зі своїми потребами, поглядами, досвідом і внутрішніми суперечностями. Програма створює умови для самовираження та самоздійснення учнів, враховуючи їхні індивідуальні темпи розвитку ціннісної сфери.

2. Принцип партнерської взаємодії. Результативність програми забезпечується тісною співпрацею соціального педагога з родиною, класним керівником, психологом, предметними вчителями, соціальними службами, молодіжними центрами та закладами культури.

3. Принцип інтеграції виховних впливів. Ціннісне виховання реалізується одночасно на кількох рівнях - індивідуальному, груповому, сімейному, соціальному. Впливи різних інституцій підсилюють один одного й створюють єдиний простір розвитку.

4. Принцип активності та творчості учня. Старшокласник - не пасивний отримувач виховних впливів, а активний учасник процесу формування власного ціннісного світу. Програма передбачає самостійні проєкти, волонтерство, участь у дискусіях, творчих і соціально значущих ініціативах.

5. Принцип гуманізму та демократичності. Усі заходи спрямовані на розвиток у підлітків поваги до себе й інших, толерантності, емпатії, відповідальності, громадянської позиції.

Соціально-педагогічна програма складається з кількох взаємопов'язаних блоків:

- ✓ Діагностичний блок
- ✓ Освітньо-виховний блок
- ✓ Психолого-педагогічна підтримка
- ✓ Інтерактивно-соціальний блок (участь у соціальних практиках)
- ✓ Сімейно-орієнтований блок
- ✓ Соціально-партнерський блок
- ✓ Моніторинг та оцінювання результатів

Діагностичний блок є вихідною точкою програми, оскільки дозволяє визначити вихідний рівень сформованості ціннісних орієнтацій старшокласників, виявити сильні та проблемні аспекти особистого розвитку.

Основні інструменти діагностики: індивідуальні бесіди; аналіз умов та взаємин; спостереження за поведінкою в освітньому середовищі.

За результатами діагностики визначаються індивідуальні та групові потреби, на основі яких формується подальша траєкторія роботи.

Центральне місце у програмі займали різноманітні виховні й освітні заходи, тренінги, спрямовані на формування системи життєвих цінностей. Для старшокласників важливо не лише отримувати інформацію, а й мати можливість мислити, дискутувати та робити власний моральний вибір.

Теми тренінгів охоплювали:

- особистісну гідність і самоприйняття;
 - моральний вибір у складних ситуаціях;
 - права людини;
 - толерантність і різноманіття;
 - цінність праці, освіти, волонтерства;
 - побудову здорових міжособистісних стосунків.
- Дискусійні клуби та дебати - це сприяє розвитку критичного мислення, формуванню власної позиції та вмінню аргументувати її з повагою до інших.
 - Проєктна діяльність - учні створюють соціальні або культурні проєкти, наприклад: «Моє місто очима молоді», «Культура доброти», «Шкільний простір без булінгу», «Екологія через світ цінностей».

- Волонтерські ініціативи - сприяють розвитку гуманістичних цінностей, відповідальності та здатності діяти заради інших.
- Інформаційно-просвітницькі заходи - лекції, майстер-класи, зустрічі з цікавими особистостями, митцями, громадськими активістами, які можуть стати ціннісними моделями для підлітків.

Соціальний педагог забезпечує: індивідуальні консультації; допомогу у вирішенні особистісних криз; підтримку у формуванні самооцінки; подолання негативних моделей поведінки й впливів; корекцію емоційної сфери та розвиток навичок саморегуляції.

Цей компонент важливий для тих старшокласників, у яких спостерігаються труднощі у формуванні цінностей через проблеми в родині, самооцінці або соціальному середовищі.

Соціальні практики дозволяють учням "прожити" свої цінності в реальних соціальних ситуаціях: участь у молодіжних форумах; тренінги з лідерства; культурні екскурсії та інтерактиви; участь у громадських акціях; колективні творчі заходи. Такі активності сприяють усвідомленню суспільного значення моральних норм і цінностей.

Родина є найпершим і найсильнішим агентом соціалізації, тому її залучення - обов'язковий компонент програми.

Форми взаємодії з батьками:

- батьківські лекторії та семінари, присвячені питанням ціннісного виховання;
- батьківські клуби "Партнерство заради дитини";
- індивідуальні консультації з проблем виховання та спілкування;
- спільні проєкти "батьки + діти" (екологічні акції, творчі виставки, благодійні заходи);
- тренінги для родин, що зміцнюють емоційний контакт між батьками та дітьми;
- забезпечення зворотного зв'язку, у якому батьки можуть бачити прогрес дитини.

Сімейна складова допомагає усунути суперечності між шкільним і домашнім вихованням, забезпечити єдиний ціннісний простір для підлітка.

Реалізація програми неможлива без створення розгалуженої мережі соціального партнерства. Соціальний педагог працює з учителями для формування єдиної освітньо-виховної політики; узгодження методів ціннісного виховання на уроках і позакласній роботі; запобігання конфліктам і булінгу; підвищення професійної компетентності педагогів у сфері емоційно-ціннісного розвитку учнів.

До партнерських структур програми належать: центри соціальних служб; молодіжні центри; бібліотеки та заклади культури; громадські організації; служби у справах дітей; волонтерські об'єднання; заклади позашкільної освіти. Таке партнерство забезпечує інституційне підкріплення цінностей, які формуються в школі, і дозволяє учням бачити їх практичну значущість.

У результаті проведення моніторингу ефективності програми, здійсненого на початку та після її завершення, було встановлено позитивну динаміку за всіма визначеними критеріями. Отримані дані підтвердили доцільність, змістову наповненість та практичну значущість розробленої програми.

Зокрема, після її впровадження були досягнуті такі результати: підвищився рівень сформованості моральних переконань старшокласників; спостерігалось зміцнення та стабілізація їхніх ціннісних орієнтацій; зріс рівень соціальної активності учнів, що проявилось в їхній ініціативності та готовності долучатися до різних видів діяльності; покращилась якість міжособистісної взаємодії у групі, що проявилось у зростанні довіри та взаємопідтримки; підвищився рівень емпатії та відповідальності; зменшилась кількість випадків конфліктної поведінки та проявів девіантних форм реагування.

Загалом реалізація програми засвідчила її ефективність у формуванні ціннісних орієнтацій старшокласників та сприяла їхньому гармонійному особистісному розвитку. Отримані результати підтверджують можливість подальшого використання та вдосконалення програми в освітній та соціально-педагогічній практиці.

Висновки до другого розділу

У другому розділі магістерської роботи було здійснено комплексний аналіз соціально-педагогічної діяльності, спрямованої на формування ціннісних орієнтацій старшокласників у сучасних умовах. Проведене дослідження дозволило визначити ключові завдання, функції та професійні компетентності соціального педагога, необхідні для ефективної організації виховного процесу, а також окреслити оптимальні форми та методи роботи з учнями старшого шкільного віку.

Опрацьований теоретичний матеріал засвідчив, що соціальний педагог виступає посередником між старшокласником та соціальним середовищем, забезпечує підтримку процесу особистісного становлення, сприяє усвідомленню й прийняттю позитивних соціальних норм та гуманістичних цінностей. Особливу увагу було приділено аналізу таких професійно значущих компетентностей, як комунікативна, діагностична, проєктивна, організаційна та рефлексивна, оскільки саме вони визначають якість педагогічного впливу та ефективність виховної взаємодії.

Результати діагностики рівня сформованості ціннісних орієнтацій старшокласників показали неоднорідність їхніх ціннісних установок і потребу в цілеспрямованій педагогічній підтримці. Аналіз використаних форм і методів роботи - групових дискусій, соціально-педагогічних тренінгів, проєктної діяльності, інтерактивних технологій - засвідчив, що найбільш результативними є ті, що передбачають активну участь учнів, стимулюють критичне мислення, розвивають здатність до морального вибору та рефлексії.

У розділі також розроблено і охарактеризовано соціально-педагогічну програму формування ціннісних орієнтацій старшокласників, що ґрунтується на принципах партнерської взаємодії та комплексної підтримки. Програма передбачає тісну співпрацю соціального педагога з родиною, педагогічним колективом та соціальними інституціями, що дозволяє створити узгоджене виховне середовище та забезпечує сталість позитивних змін у ціннісній сфері учнів. Важливим результатом такої взаємодії є посилення відповідальності всіх

суб'єктів виховного процесу за формування позитивної життєвої позиції старшокласників.

Отже, проведений аналіз доводить, що ефективне формування ціннісних орієнтацій можливе лише за умови цілісного, науково обґрунтованого соціально-педагогічного супроводу, який поєднує професійну діяльність соціального педагога, участь родини та підтримку з боку соціальних партнерів. Результати роботи другого розділу стали підґрунтям для подальших рекомендацій та дозволили окреслити перспективи вдосконалення соціально-педагогічної діяльності в цьому напрямі.

ВИСНОВКИ

У магістерській роботі здійснено комплексне теоретико-методологічне та практичне дослідження проблеми формування ціннісних орієнтацій у дітей старшого шкільного віку в контексті сучасних соціально-педагогічних викликів. Результати аналізу дали змогу обґрунтувати сутність цього процесу, визначити його структурні компоненти, специфіку розвитку старшокласників, а також окреслити можливості педагогічного впливу на становлення їхньої ціннісної сфери.

У першому розділі було встановлено, що ціннісні орієнтації є складною багаторівневою системою, яка включає когнітивний, емоційно-мотиваційний та поведінковий компоненти, а їх формування відбувається під впливом сім'ї, школи, однолітків, медіа, культурного простору та власного досвіду підлітка. Аналіз наукових підходів показав, що саме старший шкільний вік є сенситивним періодом для становлення світогляду, моральних переконань, професійних намірів та життєвої позиції особистості.

Особливості цієї вікової групи - прагнення до самостійності, розвиток рефлексії, посилення впливу соціальних ролей - зумовлюють необхідність цілеспрямованої педагогічної підтримки. Окрему увагу було приділено зовнішнім та внутрішнім факторам, що формують систему життєвих цінностей старшокласників, серед яких важливими є сімейне виховання, шкільне середовище, особистісні потреби, соціальні очікування та умови суспільного розвитку.

У другому розділі визначено зміст, функції, завдання та компетентності соціального педагога як ключової фігури у процесі формування ціннісних орієнтацій школярів. Обґрунтовано, що ефективність соціально-педагогічного супроводу залежить від здатності фахівця налагоджувати партнерську взаємодію з родиною, вчителями та соціальними інституціями, застосовувати діагностичні методики, сучасні виховні технології та моделі співпраці. Проведене дослідження рівня сформованості ціннісних орієнтацій старшокласників засвідчило потребу у вдосконаленні виховної роботи, оскільки

виявлена різнорівневість ціннісних установок, недостатня сформованість окремих життєвих пріоритетів та недостатній рівень розвитку рефлексивних умінь.

Запропонована соціально-педагогічна програма формування ціннісних орієнтацій підтвердила свою актуальність і результативність. Вона поєднує інтерактивні методи навчання, тренінгові форми роботи, проєктну діяльність, соціальне партнерство та участь сім'ї, що забезпечує комплексний вплив на особистість старшокласника. Реалізація програми сприяла розвитку усвідомленого ставлення до моральних норм, підвищенню рівня соціальної активності, відповідальності, уміння приймати зважені рішення, формуванню гуманістичного світогляду та посиленню сімейно-шкільної взаємодії.

Узагальнення результатів дослідження дозволяє стверджувати, що формування ціннісних орієнтацій дітей старшого шкільного віку є тривалим, цілеспрямованим та багатофакторним процесом, що потребує науково обґрунтованої стратегії соціально-педагогічної підтримки. Ефективність цього процесу визначається узгодженістю дій педагогів, соціальних інституцій і сім'ї, застосуванням інноваційних виховних методик, створенням безпечного й підтримувального освітнього середовища, орієнтованого на розвиток особистості учня.

Таким чином, результати проведеної роботи підтверджують значущість соціально-педагогічної діяльності у становленні ціннісної сфери старшокласників та окреслюють перспективи подальших досліджень, пов'язаних із удосконаленням змісту й технологій виховання, адаптацією програм до потреб сучасного покоління, розширенням сімейно-шкільної взаємодії та розвитком інструментів оцінювання ціннісних орієнтацій у підлітковому віці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бакіко І. Формування ціннісних орієнтацій підлітків у фізичному вихованні. Київ: Академія фізичного виховання, 2024. 104 с.
2. Бакуменко Т. М., Доля І. В., Холостенко Ю. О. Життєві цінності та професійне становлення майбутніх учителів. Освітній простір України. 2022. № 7. С. 68–74.
3. Безпалько О. В. Соціальна педагогіка: схеми, таблиці, коментарі: навчальний посібник / для студ. ВНЗ. Київ: Центр навчальної літератури, 2009. 208 с.
4. Бех І. Д. Особистість у виховних системах: навч. посіб. Київ: Либідь, 2020. 288 с.
5. Бибик Д. Д. Ціннісні орієнтації учнівської молоді України в умовах воєнного стану. Київ: Наукова думка, 2022. 148 с.
6. Бельська Н. Ціннісні орієнтації обдарованої учнівської молоді України. Київ: Наукова думка, 2025. 130 с.
7. Бондаренко Н. Б. Формування духовних цінностей у старших дошкільників засобами регіональної культурно-історичної спадщини: дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: 13.00.17 / Наталя Борисівна Бондаренко: Східноукр. нац. ун-т ім. В. Даля. Луганськ, 2007. 186 с
8. Вишневський О. І. Теоретичні засади формування світогляду та ціннісних орієнтацій учнівської молоді. Педагогічний дискурс. 2020. № 29. С. 98–104.
9. Браніцька Т. В., Пташнік Н. Г., Мартинюк В. В. Теоретичні основи ціннісного підходу до виховання молодших школярів у контексті Нової української школи. Педагогіка і психологія. 2023. № 1. С. 13–18.
10. Дмитрук Н. Ціннісні орієнтації сучасної української молоді (результати репрезентативних досліджень). Київ: Інститут соціології, 2017. 96 с.
11. Жигайло Н. І. Соціальна педагогіка: навчальний посібник для студентів. Львів: Новий Світ-2000, 2020. 256 с.

12. Зверєва І. Д. Соціальна педагогіка: мала енциклопедія. Київ: Центр навчальної літератури, 2008. 336 с.
13. Глушко О. З. Формування національних цінностей у дітей та молоді в сучасному освітньому середовищі. Педагогічні науки: теорія та методика. 2020. № 4. С. 57–63.
14. Капська А. Й. Соціальна педагогіка: підручник (5-те видання, перероблене). Київ: Центр навчальної літератури, 2011. 488 с.
15. Карпюк Ю. Розвиток ціннісно-орієнтаційної сфери підлітків у період становлення особистості. Львів: ЛНУ, 2019. 127 с.
16. Кияшко О. О. Ціннісні орієнтації сучасних підлітків. Київ: Видавничий дім «Освіта», 2016. 132 с.
17. Козирєв М. П. Соціальна педагогіка: навчальний посібник. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2020. 352 с.
18. Кучинська І. В. Цінності сучасної освіти та їх роль у формуванні ціннісних орієнтацій студентської молоді. Педагогічна освіта: теорія і практика. 2021. № 29. С. 41–46.
19. Кушнір К. Формування ціннісних орієнтацій школярів. Київ: Освітологія, 2018. 140 с.
20. Ладивір С. Поле ціннісних орієнтацій старших дошкільників. Вихователь-методист дошкільного закладу. 2015. № 8. С. 11–15.
21. Левченко Т. І. Ціннісні пріоритети сучасної шкільної освіти: соціально-педагогічний вимір. Освітологічний дискурс. 2022. № 3. С. 74–81.
22. Лобода О. Є. Формування ціннісних орієнтацій учнів через позашкільну освіту. Київ: КПДІ, 2023. 119 с.
23. Міхеєва О. Ю. Соціальна педагогіка (курс лекцій). Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2021. 429 с.
24. Мотовилець М. В. Формування морально-ціннісних орієнтацій молодших і середніх школярів: досвід позакласної роботи. Чернівці: ЧНУ, 2023. 108 с.

25. Олексюк Н. С. Соціальне виховання та формування особистості у полікультурному середовищі / стаття в серії «Соціальна робота. Соціальна педагогіка». Київ: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2017. 23-36.

26. Пальчевський С. С. Соціальна педагогіка: Навчальний посібник. К.: Кондор, 2005. 560с

27. Петренко, О., Шварц, С. Х. Уточнена теорія базових цінностей Ш. Шварца: адаптація методики PVQ-57 для України. Електронний науковий архів Київського університету. 2017. 1–23.

<https://ekmair.ukma.edu.ua/items/43999a04-f93e-4ada-842f-db33053db8bf>

28. Піроженко Т. О. Загальнолюдські цінності як простір оцінювання дитиною оточуючої дійсності. *Актуальні проблеми психології*: Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України. Житомир. Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2011. Т. VI. Психологія обдарованості. Випуск 6. 235 с.

29. Піроженко Т., Ладивір С., Карасьова К., Соловійова Л. Методичні засади вивчення ціннісних орієнтацій дитини старшого дошкільного віку. Зб. наук. пр. Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України: проблеми загальної та педагогічної психології; [за ред. С. Д. Максименка]. Київ: «Гнозис». Т. XIII. Ч. 1. 2011. С. 307–317

30. Поліщук О. Педагогічні умови формування ціннісних орієнтацій молоді. Чернівці: ЧНУ, 2019. 123 с.

31. Побірченко Н. В. Формування духовних та моральних цінностей у підлітків у процесі виховної роботи школи. Педагогічний альманах. 2021. № 48. С. 122–128.

32. Прийняття дитиною цінностей: посібник. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2018. 240 с.

33. Про Костюка: Дробот О. М. Психологічні погляди Г. С. Костюка на формування морально-ціннісної сфери особистості. Психологія і суспільство. 2021. № 1. С. 112–118.

34. Психологічні особливості розвитку ціннісних орієнтацій особистості. Київ: Видавничий центр «Просвіта», 2017. 135 с.
35. Реалії вибору дитиною соціально значущих цінностей: посібник. за ред. Т.О. Піроженко. Київ. Видавничий Дім «Слово», 2017. 64с.
36. Святненко С., Виноградов О. Ціннісні орієнтації української молоді: порівняльний аналіз. Київ: Наукова думка, 2013. 112 с.
37. Сошина Ю.М. Цінності та ціннісні орієнтації в системі ціннісно-смыслової сфери підлітка. Київ: КНУ імені Т. Шевченка, 2013. 98 с.
38. «Соціальна робота. Соціальна педагогіка» серія науково-практичних збірників. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, різні роки.
39. Соціально значущі цінності в життєдіяльності майбутнього школяра: методичні рекомендації . Л.І.Соловйова, О.Ю.Хартман; зв ред.. Т.О.Піроженко. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2017. 32с.
40. Сучасні діти – відображення цінностей дорослого світ: метод. рек. / [С.О. Ладивір, К.В. Карасьова та ін.]; за ред. Т.О. Піроженко; Нац. акад. пед. наук України, Ін-т психології ім. Г.С. Костюка. Київ; Кіровоград. Імекс-ЛТД, 2014. 120 с.
41. Сухомлинська О. В. Аксіологічні засади сучасної освіти: теоретико-методологічний аспект. Педагогіка і психологія. 2021. № 1. С. 5–14.
42. Ткачук М. В. Виховання загальнолюдських та національних цінностей у майбутніх педагогів. Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету. 2021. Вип. 3. С. 245–252.
43. Формування ціннісних орієнтацій молоді в системі освіти. Київ: КНЕУ, 2021. 122 с.
44. Ціннісні орієнтації дитини у дорослому світі: навч.-метод. посібник. Т.О. Піроженко, Л.І. Соловйова та ін. К. Видавничий Дім «Слово», 2016. 248 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

АНКЕТА ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ М. РОКІЧА

(Адаптована версія для старшокласників)

Мета: визначення ієрархії життєвих (термінальних) та поведінкових (інструментальних) цінностей.

Інструкція для учасників:

Перед Вами перелік життєвих цінностей. Ваше завдання — розташувати їх у порядку важливості для Вас, від 1 (найважливіша) до 18 (найменш важлива).

Будь ласка, будьте щирими: тут немає "правильних" чи "неправильних" відповідей.

Анкета анонімна.

I. Термі-нальні цінності (бажані життєві цілі)

(потрібно проставити ранги 1–18)

1. Активне, діяльне життя
2. Життєва мудрість
3. Здоров'я
4. Цікава робота
5. Краса природи й мистецтва
6. Любов
7. Матеріальна забезпеченість
8. Наявність вірних друзів
9. Упевненість у собі
10. Пізнання, можливість багато дізнаватися
11. Свобода
12. Щасливе сімейне життя
13. Громадське визнання

14. Самореалізація
15. Творчість Розваги, емоційне насичене життя
16. Безпека (особиста і соціальна)
17. Мир у світі

II. Інструментальні цінності (бажані риси особистості та способи поведінки)

(також ранги 1–18)

1. Акуратність
2. Вихованість
3. Чесність
4. Самоконтроль
5. Відповідальність
6. Незалежність у судженнях
7. Терпимість
8. Освіченість
9. Сміливість
10. Раціональність, уміння думати
11. Доброта
12. Життєрадісність
13. Вміння прощати
14. Наполегливість
15. Товариськість
16. Уміння співчувати
17. Цілеспрямованість
18. Дисциплінованість

III. Інструкції щодо заповнення

Окремо ранжують:

- 18 термінальних цінностей (цілі життя);
- 18 інструментальних цінностей (якості, поведінкові орієнтири).

У кожному списку кожне число використовується лише один раз.

IV. Обробка результатів (коротко для додатків)

1. Підраховується ранг кожної групи цінностей.
2. Виділяються найвищі (1–5) ранги - домінантні цінності респондента.
3. Порівнюються середні значення у групі (класі або вибірці).
4. Формуються висновки про:
 - провідні життєві орієнтири старшокласників;
 - провідні поведінкові орієнтації;
 - узагальнений профіль цінностей групи.

Методика М. Рокіча є однією з найпоширеніших у вивченні структури ціннісних орієнтацій.

Адаптовані версії активно використовуються педагогами, психологами, соціальними педагогами.